वाचन संस्कृतीच्या संवर्धनात ग्रंथालयांची भुमिका

The Role of Libraries in the Promotion of Reading Culture

संपादक
प्रा. पी. एम. इंगळे
ग्रंथालय विभाग,
महात्मा फुले महाविद्यालय, अहमदपूर जि. लातूर

सिद्धी पब्लिकेशन हाऊस, नांदेड.

Assistant Professor
Shivneri Mahavidhyalaya,
Shirur Anantpal, Dist. Latur-413544

ISBN No. 978-81-953976-9-3

वाचन संस्कृतीच्या संवर्धनात ग्रंथालयांची भुमिका

प्रा. पी. एम. इंगळे
ग्रंथालय विभाग,
महात्मा फुले महाविद्यालय, अहमदपूर जि. लातूर
मो.: ९९७०३७९५३७

प्रकाशक
सिद्धी पब्लिकेशन हाऊस
६२४, बेलानगर, भावसार चौक,
तरोडा (खु.) नांदेड - ४३१ ६०५.
मो. ९६२३९७९०६७

मुद्रक
अनुपम प्रिंटर्स, श्रीनगर, नांदेड.
मो. ९९७५३२४४३७

प्रथमावृत्ती : ११ डिसेंबर २०२१

सर्वाधिकार : महात्मा फुले महाविद्यालय, अहमदपूर

मुखपृष्ठ : तेजस रामपूरकर

अक्षरजुळवणी : डॉ. राजेश उंबरकर

मूल्य : २२५/-

-953976-9-3

ूमिका

ातूर

ाय, अहमदपूर

संपादकीय मनोगत

"वाचन संस्कृतीच्या संवर्धनात ग्रंथालयांची भूमिका" हे पुस्तक वाचकांच्या हाती देताना अत्यानंद होत आहे. वाचन, लेखन आणि श्रवण ही भाषेची मूलभूत कौशल्य आहेत. माणूस हा सामाजिक प्राणी असल्यामुळे त्याला अन्न, वस्त्र, निवारा या बरोबरच इतर ही काही मुलभूत गरजा असतात. त्यापैकीच शिक्षण ही माणसाची एक मूलभूत गरज आहे. शिक्षणामध्ये वाचन, लेखन आणि श्रवण या कौशल्यांचा समावेश होतो. शैक्षणिक प्रक्रियेमध्ये ग्रंथ आणि ग्रंथालयांची भूमिका खूप महत्त्वाची असते. विशेषतः वाचन कौशल्य विकसित करण्यासाठी शाळा – महाविद्यालयांतून विद्यार्थ्यांना शिकविले जाते. ग्रंथालयाला माहिती आणि ज्ञानाचे केंद्र (Information and Knowledge Center) असे म्हटले जाते. ग्रंथालयाची ज्ञान निर्मितीमध्ये महत्त्वाची भूमिका असते. वाचनामुळे माणूस सुसंस्कृत होतो. वाचनामुळे मानवी मूल्यांचा विकास होतो. म्हणून वाचाल तर वाचाल अशी म्हण निर्माण झाली आहे. वाचण्याची संस्कृती विकसित करण्याची गरज निर्माण झाली आहे.

प्रस्तुत विषयाच्या अनुषंगाने 'वाचन संस्कृती विकसित करण्यामध्ये ग्रंथालयांची नेमकी काय भूमिका' आहे? याचा विचार येथे केला आहे. आधुनिक काळात मोबाईल फोन आणि इंटरनेट, संगणकाच्या अतिप्रमाणात होणारे वापरामुळे विद्यार्थ्यांचे लक्ष वाचनावरून पूर्णतः उडाले आहे. विद्यार्थीच काय पालक, शिक्षक - प्राध्यापक हे सुद्धा वाचनापासून आजच्या काळात दूर जात आहेत. समाजावर मोबाईल आणि संगणकाने मोठा प्रभाव टाकल्यामुळे वाचन संस्कृती जवळ पास लोप पावली आहे. त्यामुळे एकूणच मानवी जीवन धोक्यात आले आहे. या

158/161

Assistant Profes
Shivneri Mahavidhyala
Shirur Anantpal, Dist. Latur-4

पार्श्वभूमीवर वाचन संस्कृतीची चर्चा होणे समाजाच्या भल्याच्या दृष्टीने मला महत्त्वाचे वाटते.

किसान शिक्षण प्रसारक मंडळाचे अध्यक्ष, उपाध्यक्ष, सचिव व अन्य सदस्यांचा मी ऋणी आहे. महात्मा फुले महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार साहेब, प्राध्यापक व शिक्षकेत्तर कर्मचारी यांनी पुस्तक पूर्ण करण्यासाठी सहकार्य केले. त्याबद्दल मी त्यांचे आभार मानतो. तसेच स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ नांदेडच्या ज्ञान स्रोत केंद्राचे संचालक डॉ. जगदीश कुलकर्णी सर, एम जी एम अभियांत्रिकी महाविद्यालयाचे ग्रंथपाल डॉ. गोविंद हंबर्डे सर, राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर विद्यापीठ नागपूरच्या ग्रंथालय आणि माहितीशास्त्र विविभागाच्या सहयोगी प्राध्यापिका डॉ. संगीता लिहितकर मॅडम, डॉ. अशोक कोलंबिकार, अध्यक्ष अभ्यासमंडळ, ग्रंथालय आणि माहितीशास्त्र विभाग, स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ नांदेड यांचे सुद्धा मी ऋण व्यक्त करतो प्रस्तुत पुस्तकासाठी अचुक पद्धतीने अक्षर जुळवणी करणारे डॉ. राजेश उंबरकर सर व सिद्धी प्रकाशन, नांदेड यांचे ही मी आभार मानतो.

परमेश्वर माणिकराव इंगळे
ग्रंथपाल,
महात्मा फुले महाविद्यालय, अहमदपुर

अ. क्र.	प्रकर
०१.	प्रस्तावना
०२.	LIBRARY … DEVELOPI… READING … AMONG T… STUDENTS
०३.	EFFE… OI… MEDI… ON … HABI…
०४.	CUL…ATI… READ…G E… WAYS …ND…
०५.	HEAL…H E… MOBI… RE…
०६.	IMPO…AN… RESOU…CE… IN LIB…ARI…
०७.	QR CODE GENER…TO…
०८.	IMPRO…ING HABIT… IN T… DIGIT… AG…
०९.	USE OF …RE… BY FACULTI… RESEARCH… SCHOLA…: STUDY OF P… RAVISHANK… SHUKLA UNI… RAIPUR
१०.	LIBRARY AC… TO CULTIVA… READING CU…

ाजाच्या भल्याच्या दृष्टीने

उपाध्यक्ष, सचिव व अन्य ालयाचे प्राचार्य डॉ. वसंत र्मचारी यांनी पुस्तक पूर्ण चे आभार मानतो. तसेच ांदेडच्या ज्ञान स्रोत केंद्राचे म जी एम अभियांत्रिकी ई सर, राष्ट्रसंत तुकडोजी ाय आणि माहितीशास्त्र ीता लिहितकर मॅडम, डॉ. ग्रंथालय आणि माहितीशास्त्र द्यापीठ नांदेड यांचे सुद्धा मी क पद्धतीने अक्षर जुळवणी प्रकाशन, नांदेड यांचे ही मी

माणिकराव इंगळे
ग्रंथपाल,
महाविद्यालय, अहमदपुर

अनुक्रमणिका

अ. क्र.	प्रकरणाचे नांव	लेखक	पृ. क्र.
०१.	प्रस्तावना	प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार	०८
०२.	LIBRARY ROLE IN DEVELOPING READING CULTURE AMONG THE COLLEGE STUDENTS	Dr. Ashok Kolambikar	१६
०३.	EFFECT OF SOCIAL MEDIA ON READING HABITS	Bharpur Singh Nahar	२३
०४.	CULTIVATION OF READING HABITS: WAYS AND TRICKS	Dr. Ravindra Lathkar	२७
०५.	HEALTH EFFECTS OF MOBILE REDIATION	Mr. A. V. Malode	३४
०६.	IMPORTANCE OF RESOURCE SHARING IN LIBRARIES	Pratibha Pandey	३८
०७.	QR CODE GENERATORS	Mrs. Pritam Vikas Maral Dr. Sudhakar B. Telke	४५
०८.	IMPROVING READING HABITS IN THE DIGITAL AGE	Mr. Nitesh Naik Dr. V. R. Kamble	५७
०९.	USE OF E-RESOURCES BY FACULTIES AND RESEARCH SCHOLARS: A CASE STUDY OF PT. RAVISHANKAR SHUKLA UNIVERSITY, RAIPUR	Surendra Kumar Sahu	६४
१०.	LIBRARY ACTIVITIES TO CULTIVATE READING CULTURE	Tukaram Waghmare	७६

169

Assistant Prof
Shivneri Mahavid
hirur Anantpal, Dist. L

११.	पुस्तके देतात कल्पकतेपेक्षा काही तरी मोठे करायचे आव्हान आणि प्रेरणा	प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार	८७
१२.	वाचन संस्कृती आमचे उपक्रम	डॉ. गोविंद किशनराव हुंबर्डे	९०
१३.	वाचक आणि ग्रंथालय	डॉ. राजकुमार घुले	९५
१४.	वाचन : तणावमुक्त आणि सकारात्मक जीवनाचे सूत्र	प्रा. राजीव किशनराव वाघमारे	१०३
१५.	वाचन संस्कृती: काळाची गरज	डॉ. विष्णु मनोहर पवार	१०७
१६.	वाचन संस्कृती काळाची गरज	डॉ. नामदेव किशनराव राठोड	११३
१७.	वाचन संस्कृती : संकल्पना आणि स्वरुप	डॉ. शोभा राजाभाऊ सुळसुळे	१२२
१८.	वाचन संस्कृती जोपासण्यासाठी ग्रंथपालांची भूमिका	डॉ. शरद सूर्यभानराव चव्हाण	१२७
१९.	वाचन संस्कृती जोपासण्यासाठी ग्रंथालयाचे उपक्रम	डॉ. अंबादास वसंत खिलारे	१३२
२०.	वाचनाचे प्रकार व महत्व	डॉ. सोनटक्के शिवाजी नारायणराव	१३६
२१.	शैक्षणिक ग्रंथालय व वाचक	सुनील राजेश्वरराव आंबटवाड	१४०
२२.	महाविद्यालयीन ग्रंथालयातील वाचन संस्कृती विकासासाठी उपक्रम	सदाशिव बाळासाहेब वरवटे	१४७
२३.	वाचन संस्कृती व ग्रंथालय	प्रा. अर्जुन बंडू गजमल	१५३
२४.	वाचन संस्कृतीची आवश्यकता	डॉ. अशोक कोलंबीकर, प्रा. शिंदे साईनाथ भानुदास	१५७

२५.	ग्रंथपालाची विकसनासा चळवळीतील
२६.	INFLIBN डिजिटल वा
२७.	वाचन संस्कृ
२८.	वाचक आणि
२९.	वाचन कृ ग्रंथालयांचे उ
३०.	डॉ. एस. आर ग्रंथालयाचे पा
३१.	वाचन संस्कृती लागण्यासाठी भूमिका"
३२.	वाचन संस्कृती २१ व्या शतक भूमिका
३३.	वाचन संस्कृती शरदचंद्र महावि योगदान
३४.	वाचनसंस्कृती -
३५.	वाचन सं
३६.	वाचन संस्कृती

...ही ...णि	प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार	८७
	डॉ. गोविंद किशनराव हुंबर्डे	९०
	डॉ. राजकुमार घुले	९५
	प्रा. राजीव किशनराव वाघमारे	१०३
...रज	डॉ. विष्णु मनोहर पवार	१०७
रज	डॉ. नामदेव किशनराव राठोड	११३
आणि	डॉ. शोभा राजाभाऊ सुळसुळे	१२२
...वाठी	डॉ. शरद सूर्यभानराव चव्हाण	१२७
...ाठी	डॉ. अंबादास वसंत खिलारे	१३२
	डॉ. सोनटक्के शिवाजी नारायणराव	१३६
...क	सुनील राजेश्वरराव आंबटवाड	१४०
...तील ...ाठी	सदाशिव बाळासाहेब वरवटे	१४७
...य	प्रा. अर्जुन बंडू गजमल	१५३
...ा	डॉ. अशोक कोलंबीकर, प्रा. शिंदे साईनाथ भानुदास	१५७

२५.	ग्रंथपालाची प्रगत समाजाच्या विकसनासाठी वाचन चळवळीतील भुमिका	डॉ. शीला गोडबोले - पाईकराव	१६२
२६.	INFLIBNET जोपासते डिजिटल वाचन संस्कृती	गोपाळ दगडू सागर, गोविंद सूर्यभान घोगरे	१६६
२७.	वाचन संस्कृती काळाची गरज	बोंबले राजू बालासाहेब	१७१
२८.	वाचक आणि ग्रंथालय	संतोष मारोती चमकुरे	१७७
२९.	वाचन संस्कृती जोपासण्यासाठी ग्रंथालयांचे उपक्रम	युवराज बी. अंधोरिकर, डॉ. अशोक कोलंबीकर	१८७
३०.	डॉ. एस. आर. रंगनाथन यांचे ग्रंथालयाचे पाच सिद्धांत	सुर्यवंशी कमलाकर आनंदराव	१९४
३१.	वाचन संस्कृती वाढीस लागण्यासाठी "ग्रंथालयाची भूमिका"	गादेकर पी. सी.	२०१
३२.	वाचन संस्कृती, फायदे आणि २१ व्या शतकात ग्रंथालयांची भूमिका	डॉ. तेलगाने किशन कोंडीबा	२०९
३३.	वाचन संस्कृती संवर्धनासाठी शरदचंद्र महाविद्यालय ग्रंथालयाचे योगदान	डॉ. भरत रमेशराव लोकलवार	२१४
३४.	वाचनसंस्कृती - काळाचीगरज	रायकर दुर्गा सुहास	२२०
३५.	वाचन संस्कृती	डॉ. वाडकर धोंडीराम सयाजी	२२६
३६.	वाचन संस्कृती काळाची गरज	डॉ. सतीश गंगाराम ससाणे	२२९

168

Assistant Professor
Shivneri Maha...
Shirur Anantpal, ...

डॉ. एस. आर. रंगनाथन यांचे ग्रंथालयाचे पाच सिद्धांत

सुर्यवंशी कमलाकर आनंदराव
ग्रंथपाल, शिवनेरी महाविद्यालय, शिरुर अनंतपाल जि. लातूर

डॉ. रंगनाथन यांनी शांत डोक्यानी विचार करून त्यांच्या असे मनात आले की सर्व विषयाला सिद्धांत मांडता येतात आणि ते जनतेला खरे करून दाखवतात तसे आपण सुद्धा या ग्रंथालय शास्त्राला सिद्धांतात मांडावा व ते जनतेस खरे करून दाखवावा असे त्यांच्या मनात आले. जसे सर्व जगातील ग्रंथालयांना उपयोगी पडतील असे सिद्धांत तसेच सूत्रे. आता पर्यंत कोणी सुद्धा मांडले नव्हते. ते सिद्धांत मांडून दाखवले जसे रंगनाथन यांचे महत्त्वाचे कार्य म्हणजे ग्रंथालयशास्त्रासाठी ग्रंथालय व्यवस्थापन आणि संघटन करण्यासाठी ग्रंथालयाची पाच सूत्रे खालील प्रमाणे मांडली.

१) ग्रंथ हे उपयोगासाठी आहे.
२) ~~तीक~~ प्रत्येक वाचकास त्याचा अथवा तिचा ग्रंथ मिळाला पाहिजे.
३) प्रत्येक ग्रंथाला त्याचा वाचक मिळाला पाहिजे. ४ ~~वाचकांचा वेळ~~ वाचला पाहिजे
४) ~~वाचकाच्या वेळ वाचवावा~~
५) ग्रंथालय ही एक वर्धिष्णू संस्था आहे.

Assistant Professor
Shivneri Mahavidhyalaya,
Shirur Anantpal, Dist. Latur-413544

१) ग्रंथ हे उपयोगासाठी आहे :-

प्राचीन काळी ग्रंथ हे दुर्मिळ होते ते फक्त ऋषी मुनी व राजे राजवाडा मध्ये या ग्रंथाचा वापर होत असत. म्हणजे ते पुस्तके हे ताडपत्रे, भूजपत्रे, भाजलेल्या विटा, ताम्रपट, शिलालेख, यारूपात असत. पुस्तक संख्या खूप कमी प्रमाणात असत. म्हणून त्याच्या प्रती करण्यास खूप वर्षे लागत असत. म्हणून त्यापुस्तकाचे जतन करून ठेवत असत व कोणालाही देत नसत.

डॉ. एस. आर. रंगनाथन यांचे ग्रंथालयाचे पाच सिद्धांत.

① ग्रंथ हे उपयोगासाठी आहे

नंतर १६व्या शतकात गटिन बर्ग यांनी मुद्रणाचा शोध लावला. त्यामुळे लाकडावर किंवा दगडी शिरावर मजकूर करून मग तो मजकूर छापीत असत. तरी सुद्धा हे ग्रंथ दुर्मिळच होते. त्यामुळे ते कपाटात किंवा पेटीत बंद करुन ठेवत असत. काही वेळा तर साखळीने ग्रंथ एखाद्या कपाटाला बांधून ठेवत आणि वाचकाला वाचायचे झाल्यास त्याखोली मध्ये २ त ४ फुटाचा परिघात वाचत असे. त्यामुळे त्या ग्रंथांचा उपयोग प्रति प्रसार होत नसे व ज्ञानाचा प्रसार होत नसत व नंतर १९ व्या व २०व्या शतकात मुद्रण तंत्रामध्ये प्रगती झाली व नंतर एका पुस्तकाच्या लाखप्रती छापल्या जाऊ लागल्या व दरवर्षी प्रत्येक भाषेमध्ये पुस्तके छापून बाहेर पडू लागले व पुस्तकाच्या किमती कमी झाल्या व ज्ञानाचा प्रसार जगभर होऊ लागला. शाळा, महाविद्यालय, विद्यापीठे, सार्वजनिक ग्रंथालय लाखोच्या संख्येने स्थापन झाली. या प्रगतीमुळे ग्रंथाचा उपयोग वाढू लागला. नंतर प्रत्येक ग्रंथ हे प्रत्येक उपभोक्त्यांना मिळू लागला डॉ. रंगनाथन यांचे मत असे आहे की प्रत्येक वाचकास ग्रंथाचा उपयोग व्हावा व मागेल ते पुस्तक वाचकाला मिळावे असे मत आहे. प्रत्येक पुस्तकाचा वाचकाला ग्रंथाचा उपयोग करून घ्यावा असे मत आहे. ग्रंथाचा जर उपयोग करावयाचा झाला तर त्या त्या ग्रंथालयाचा अभ्यास करून त्या ग्रंथालयाची उभारणी केली पाहिजे. शाळा, कॉलेज, विद्यापीठ, सार्वजनिक ग्रंथालय गावाच्या मध्यभागी किंवा वर्दळीच्या ठिकाणी ग्रंथालयाची इमारत असली पाहिजे. शाळा, महाविद्यालय, विद्यापीठाची ग्रंथालयाची इमारत की मध्यभागी असली पाहिजे कारण विद्यार्थी, शिक्षकांना सोयीचे असले पाहिजे. जेणे करून वाचकांना येणे सोयीचे ठरेल व तसेच ग्रंथालयाचे कामाचे तास हे सकाळी ७ ते रात्री ७ वाजेपर्यंत उघडे असावे. सुट्टीच्या दिवशी ही उघडे असायला हवे. त्यामुळे वाचकांच्या सोयीनुसार ते ग्रंथालयात येतील व वाचकांना ग्रंथालयाचा लाभ मिळेल. तर त्या ग्रंथालयातील पुस्तकाचा फायदा होईल

व प्रत्येक ग्रंथाचा उपयोग होईल. पूर्वीच्या काळी आठवड्यातून काही तासच ग्रंथालय उघडे राहत असेल त्यामुळे ग्रंथाचा उपयोग होत नसत म्हणून डॉ. रंगनाथन यांनी हा सिद्धांत मांडला किंवा सूत्र मांडले. ग्रंथ हे उपयोगासाठी आहे तसेच ग्रंथालयात वाचकांना बसण्यासाठी मन लागेल असे फर्निचर उपलब्ध करून द्यावे. खुर्ची, टेबल त्या त्या वाचकांच्या उंची नुसार व सोयी नुसार असावी. भरपूर उजेड असावा. पुस्तकाचे कपाटे फार उंच नसावेत. ही सर्व बाबी झाल्यानंतर सर्वात महत्त्वाची गोष्ट म्हणजे त्या ग्रंथालयाचा सेवक वर्ग ग्रंथालयाचा ज्ञान असलेला किंवा कोर्स केलेला असावा म्हणजे ग्रंथ, वाचक, आणि सेवक हे ग्रंथालयाचे प्रमुख घटक आहेत. ग्रंथ हे उपयोगासाठी आहेत. प्रत्येक वाचकाला त्याचा ग्रंथ मिळवून देणे प्रत्येक ग्रंथाला त्याचा वाचक मिळवून देणे हे साध्य करण्यासाठी ग्रंथालय सेवक असणे गरजेचे असते. ग्रंथपाल हा ज्ञानी असावा. पदवीधर अथवा विशिष्ट विषयाचा सखोल ज्ञान असणारा असावा व ग्रंथा बद्दल प्रेम असावे. ग्रंथालयात ग्रंथ असंख्ये वर ग्रंथालय सेवक असावा. ग्रंथालय सेवक निवडताना तो ग्रंथालय या विषयी आवड असणारा असावा. व शांत स्वभाव असणारा असावा. त्यांना ग्रंथालयात सध्या संगणकाचा वापर होत आहे तरी त्यात सर्व ग्रंथाची एन्ट्री करता यावे. सर्व इंटरनेट वरील माहिती देणारा असावा. सर्व माहिती इंटरनेट वरून काढून देणारा असावा.

२) प्रत्येक उपभोग त्या सत्याचा किंवा तिचा ग्रंथ मिळाला पाहिजे :-

प्रत्येक ग्रंथालयात लहान, मोठा, पुरुष, स्त्री या सर्व उपभोग त्यास त्याच्या आवडी नुसार त्याला – तिला ग्रंथ मिळाला पाहिजे. तसेच अपंग उपभोक्त्याचे ग्रंथालय सुविधा उपलब्ध करून दिली पाहिजे. तसेच ग्रंथालयात येणाऱ्या वाचकांच्या गरजे नुसार व आवडी नुसार त्याच्या शिफारशी नुसार ग्रंथ खरेदी केली पाहिजे. ग्रंथालयात वेगवेगळे विभाग पाडले पाहिजे. जसे महिलांसाठी स्वतंत्र विभाग, पुरुषांसाठी स्वतंत्र

विभाग, तसेच बाळ विभाग, अपंग विभाग, शिक्षक विभाग असे स्वतंत्र विभाग पाडून त्यांना त्यांच्या आवडीनुसार ग्रंथ उपलब्ध करून दिला पाहिजे. त्या त्या ग्रंथालया नुसार वाचकांना सेवा दिली पाहिजे. ग्रंथालयाचे अनेक प्रकार आहेत. शैक्षणिक ग्रंथालय, यामध्ये शाळा, महाविद्यालय, विद्यापीठ, आय. टी. आय. तंत्रनिकेतन, कृषी महाविद्यालय तसेच अंध, अपंग, मूकबधिर, शहरातील ग्रंथालय, ग्रामीण ग्रंथालय, प्रवासी ग्रंथालय, कारागृहातील ग्रंथालय, विधिग्रंथालय, जहाजावरील माणसे, प्रौढ, साक्षर, निरक्षर या सर्वांना कोणत्याना कोणत्या ग्रंथालया मार्फत ग्रंथ त्यांच्या आवडी नुसार मिळाला पाहिजे असे डॉ. रंगनाथन यांनी यादुसऱ्या सूत्रांमध्ये सांगितले आहे.

३) प्रत्येक ग्रंथाला त्याचा वाचक मिळाला पाहिजे :-

प्रत्येक ग्रंथालयास वेगवेगळे पुस्तके लागत असतात. कारण त्यात याग्रंथालयात वाचक संख्या वेगळी असते व त्याची आवड – निवड वेगळी असते. कारण जागतिक लोकसंख्या वर ग्रंथ, नियत कालिके अमर्याद छापली जातात. त्यातून आपण वाचकाच्या ग्रंथालयाच्या प्रकारानुसार ग्रंथ खरेदी करतो. कारण ग्रंथालयात तुटपुंजा पैसा असतो व ग्रंथांची खरेदी मर्यादित होत असते व सर्व पुस्तके घेतलेले वाचक वाचत नाही. हा अनुभव सर्व ग्रंथालयांना अनुभव आहे. कारण विद्यार्थी हे त्यांच्या अभ्यासक्रमाचे पुस्तके वाचतो व शिक्षकांनी सांगितलेले पुस्तके वाचतात. तरी या विषयावर आधारित पुस्तके वाचले पाहिजे.

त्यासाठी काही गोष्टीचा ग्रंथालयात उपक्रम राबवला पाहिजे. (१) मुक्त प्रवेश पद्धती - यामध्ये वाचकांना ग्रंथालयात आल्या नंतर स्वतःच्या मनावर ग्रंथालयातील पुस्तके हाताळण्यासाठी सवलत दिली पाहिजे. त्यांना कपाटातील पुस्तके पाहण्यासाठी मुबलक प्रकाश असला पाहिजे. तया कपाटाला कुलपे न लावले पाहिजे व दोन कपाटात ३ – ४ फुटाचे

अंतर असायला पाहिजे. कपाटाची उंची ४ ते ५ फुटी असावी. यामध्ये वाचकाला कपाटातील सर्व पुस्तके पाहण्यास सोपे जाते व त्यांना कपाटातील माहीत नसलेले पुस्तक त्यांना दिसतात व त्याचे लक्ष केंद्रित होते व त्यांच्या ज्ञानामध्ये भर पडते. दुर्मिळ पुस्तकांना मुक्त प्रवेश देऊ नये. हे पुस्तके घाड होण्याची शक्यता असते. ग्रंथालयात कपाटाची रचना अशी करावी की जेणे करून वाचकांना त्यांच्या विषया नुसार पुस्तके पाहता येतात. कपटाची रचना विषय वाईज करावी. कारण त्यांना सोपे जाते. त्या त्या जयंती निमित्त ग्रंथ प्रदर्शन ठेवावे व त्यामध्ये त्यात थोर व्यक्तीचे ग्रंथाचे ग्रंथ प्रदर्शन ठेवावे व ग्रंथालयात नवीन पुस्तके असलेल्या ग्रंथाचे ग्रंथ प्रदर्शन ठेवावे.

ग्रंथालयातील ग्रंथांची सूची अथवा तालिका तयार करून दर्शनी भागात ठेवावे व त्या तालिकेचे सर्व वाचकांना प्रशिक्षण द्यावे. तेव्हा त्यांना ग्रंथालयातील ग्रंथ शोधणे सोपे जाईल. ग्रंथालयात संदर्भ सेवा राबवावी व वाचकांना जशी माहिती हवी आहे तसे त्यांना संदर्भ सेवा द्यावी. व ग्रंथालयात ग्रंथालया विषयी लेख लिहून प्रसिद्ध करणे. काही लेखकांची व्याख्याने ठेवावे. यामुळे वाचकाचे मनवळते व वाचकांची संख्या वाढते. **यासर्व बाबीचा उपक्रम राबवावा.तसेच ग्रंथालयात ग्रंथ निवडीबाबत** वाचकांच्या आवडी-निवडीमागून घ्यावे व त्यांची सूचना भागवावे व त्यानुसार ग्रंथ खरेदी करावी असे केल्यानंतर प्रत्येक वाचकाला त्याच्या आवडीचा ग्रंथ मिळेल व डॉ. रंगनाथन यांची सूत्रे मांडल्यावर ती प्रत्येक ग्रंथास त्याचा वाचक मिळेल.

४) वाचकाचा वेळ वाचवावा :-

सध्याच्या काळात मानवाला असे झाले आहे की वेळ कमी व कामे जास्त असल्यामुळे प्रत्येक माणसाला आपण कोठेही गेलो तर काम पटकन व्हावे असे झाले आहे. म्हणजेच उदा. दुकानात, ऑफिसमध्ये, बँकेत

Assistant Professor
Shivneri Mahavidyalaya,
Shirur Anantpal, Dist. Latur-413544

आपणाला जर पटकन काम झाले तर आनंद होतो. तसेच ग्रंथालयात आल्यानंतर आपणाला जी हवे माहिती ती पटकन मिळाली की आनंद वाटते व ग्रंथालयात सुद्धा कार्यपद्धती तशीच असली पाहिजे. ज्यामुळे वाचकांचा वेळ वाचेल व सेवकांचा वेळ वाचेल यासाठी ग्रंथालयात कपाटातील ग्रंथाची रचना व त्यातील पुस्तकाची मांडणी विषयानुसार असले पाहिजे. त्या ग्रंथाचे वर्गीकरण केलेले असावे. ग्रंथाचे तालीकीकरण केलेले असावे लागते. दोन कपाटातली अंतर ४ – ५ फूट असावी. कपाट ५ – ६ फूट उंचीचे असावे लागते तेव्हा त्या ग्रंथालय सेवकांना व वाचकांना सोपे जाईल व त्यांचा वेळ वाचेल व त्यांना संदर्भ किंवा ग्रंथ लवकरात लवकर मिळेल. ग्रंथालय संदर्भ बिभाग वेगळा, देवघेव पद्धती वेगळी, तालिका ग्रंथालयात आल्याबरोबर दर्शनीय भागात किंवा दारासमोर असावी. योग्य पद्धत करता ना वाचकांचा वेळ जाऊ नये म्हणून प्रत्येक ग्रंथात एक कार्ड असावे. कारण त्यांना या कार्डवर पटकन नाव किंवा नंबर लिहून जाता यावे. रजिस्टर ठेवल्यानंतर त्यांना वेळ जास्त लागतो यासर्व बाबी लक्षात घेतल्यानंतर वाचकांचा वेळ वाचतो.

५) ग्रंथालय ही वर्धिष्णू संस्था आहे :

सध्या मुद्रण कला सुधारित झाल्यामुळे जगात खूप मोठ्या प्रमाणात ग्रंथ प्रकाशित होत आहेत. दररोज हजारो ग्रंथ प्रसिद्ध होत आहेत. त्यातील मोजके ग्रंथ हे ग्रंथालयात खरेदी करतो. दरवर्षी ग्रंथांची संख्या वाढत जाते व ग्रंथालयातील पुस्तकांची संख्या वाढते व कपाटाची संख्या वाढते. लोक संख्या वाढत आहे त्यामुळे ग्रंथ खरेदी केलेली उपयोगात येते. शिक्षणाचा ही प्रसार वाढत आहे. त्यामुळे ग्रंथालयांची संख्या वाढत आहे. या सर्वांचा परिणाम पडतो तो ग्रंथालयावर, ग्रंथालयाची जागा अपुरी पडते. कपाटे पुस्तकाने भरून जातात. वाचकांची संख्या वाढली की ग्रंथालय सेवकाचे काम वाढते. म्हणून ग्रंथालय सेवक जास्त लागतात. ग्रंथालयात

चालविण्यासाठी पैसे जास्त लागतात व ग्रंथ संग्रहमध्ये वाढ करावी लागते. नवीन कपाटाची खरेदी करावी लागते. त्यांना जागा करावी लागते. नियतकालिका विभाग, प्रबंध विभाग, शोधनिबंध विभाग, नकाशे हस्तलिखिते, दृक्श्राव्य कॅसेट, सीडी विभाग करावे लागते. यासाठी वेगवेगळे विभाग करून ते व्यवस्थित लावावे. ग्रंथालयात कपाटे विषय वाईज चिठ्ठी फलक लावावी यामध्ये ग्रंथालयतालिका, संदर्भसेवा, देवघेवपद्धती, संयुक्त सोय व वेगवेगळया अभ्यासिका तयार कराव्या. जसे महिला, बाल, पुरुष, शिक्षक, व इतर अभ्यासिका तयार कराव्या व संगणकीय विभागायाद्वारे वाचकांना नेटद्वारे ग्रंथालयात ग्रंथालयात ग्रंथ नसेल तर ते नेटद्वारे काढून वाचकांना देण्यात यावा व ग्रंथालय नेटवर्क तयार करून आपल्यापशी नसेल तर दुसऱ्या ग्रंथालयापासून देण्यात यावे. यामुळे ग्रंथालय हे वर्धिष्णू संस्था आहे ती वाढतच जाते.

...